

ČESKO | EVROPA | SVĚT | příštích 50 let

Filip Outrata a kol.

demokracie jak dál?

Rizika a výzvy
pro Česko a svět

VYŠEHRAĐ

Demokracie - jak dál?

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Filip Outrata a kol.

Demokracie - jak dál? – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Filip Outrata a kol.

demokracie – jak dál?

Rizika a výzvy
pro Česko a svět

Petr Balla
Radek Buben
Vladimíra Dvořáková
Tereza Jermanová
Jan Jirák
Martina Klicperová-Baker
Jiří Koubek
Michal Lebduška
Filip Outrata
Ilona Švihlíková
Lucie Trlifajová

ČESKO | EVROPA | SVĚT | příštích 50 let

Filip Outrata a kol.

demokracie — jak dál?

Rizika a výzvy
pro Česko a svět

VYŠEHRAĐ

Edici řídí Vít Haškovec a Ondřej Müller

Lektorovali:

Ing. Mgr. Jan Němec, PhD.

PhDr. Ondřej Slačálek, PhD.

© Filip Outrata, Vladimíra Dvořáková, Ilona Švihlíková,
Lucie Trlifajová, Jan Jirák, Jiří Koubek, Petr Balla, Michal Lebduška,
Tereza Jermanová, Radek Buben, Martina Klicperová, 2021
Cover photo © ČTK/Chaloupka Miroslav

ISBN tištěné verze 978-80-7601-500-5

ISBN e-knihy 978-80-7601-524-1 (1. zveřejnění, 2021) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7601-525-8 (1. zveřejnění, 2021) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7601-523-4 (1. zveřejnění, 2021) (ePDF)

Obsah

Úvod: Demokracie – jak dál?

<i>Filip Outrata</i>	11
----------------------------	----

Demokracie na šikmé ploše aneb hledá se ideální politický systém

<i>Vladimíra Dvořáková</i>	21
----------------------------------	----

Úvod	21
Pojetí demokracie v proměnách moderní doby	21
Kořeny současné krize demokracie	26
Závěr: Co nás čeká?	35

Ekonomika a demokracie jako contradictio in adjecto

<i>Ilona Švihlíková</i>	37
-------------------------------	----

Úvod	37
Globalizace jako omezení ekonomické moci státu	38
ČR a její postavení ve světové dělbě práce	44
Rentiérský kapitalismus a legitimita systému	49
Možnosti řešení?	54
Závěr	57

O ekonomických periferiích a omezování sociálního státu v Česku

<i>Lucie Trlifajová</i>	59
-------------------------------	----

Úvod	59
Česko, země sociálních snů?	60
Ekonomická nejistota jako sdílená zkušenost velké části společnosti	63
Specifická zkušenost ekonomické periferie	67
Přítomnost Romů jako symbol proměny města	70

Etnizovaná chudoba, stigmatizovaný sociální stát.	77
Volání po utvrzení statusu „slušných“ lidí skrze sociální politiky	80
Závěr: Od sociální ochrany k privatizované odpovědnosti?	83

Demokracie, mediální demokracie, nebo médiokracie?

<i>Jan Jiráček</i>	87
Masová média a demokracie.	87
Kritika vztahu masových médií a demokracie	90
Nová (síťová) média a krize asymetrického modelu masových médií	95
K situaci v české společnosti	98
Závěr	102

Polsko: ve znamení polarizace a kulturních válek

<i>Jiří Kouček</i>	103
Úvod	103
My a oni.	104
Vrozené „genetické vady“ polské tranzice?	106
Ideologie, kultura a polarizační „pětiletky“	109
Polsko po roce 2015 – dobrá změna, nebo konzervativní revoluce?	114
Druhá šance – vítězství PiS ve volbách 2019 a 2020	121
Závěr	124

Neliberální demokracie v Maďarsku

<i>Petr Balla</i>	127
Úskalí tranzice a otázka zahraničních Maďarů	128
Rok 2002 jako bod zlomu.	132
Dominance levicového tábora	134
Neliberální demokracie	138
Závěr	145

Ukrajina jako příklad pokusu o vytvoření demokracie v postsovětském prostoru

<i>Michal Lebeda</i>	147
Úvod.	147
Sovětské dědictví v politickém systému Ukrajiny	149

Politický systém Ukrajiny: teorie versus reálná praxe	151
Alternace moci jako klíčový prvek ukrajinské demokracie	157
Konflikt mezi západem a východem?	162
Evoluce místo revoluce.	165
Závěr	166

Tuniská revoluce za důstojnost a demokracie v arabském světě

<i>Tereza Jermanová</i>	169
Úvod.	169
Houževnaté autoritářské režimy.	171
Jak se tvořil „tuniský zázrak“	175
Skutečná demokracie?	180
Závěr	185

Demokracie v současné Latinské Americe: Vlevo v bok či vpravo v bok?

<i>Radek Buben</i>	187
Úvod: stereotypy a protestní vlna před covid-19	187
Demokracie a jiné formy režimů (nejenom) v Latinské Americe	192
Historická perspektiva: demokracie, nebo autoritářství s přestávkami?	195
(Zatím) poslední vlna demokratizace: teoretické a empirické perspektivy	205
Vlnění po vlně a pravo-levé tenze	212
Pád demokracie ve Venezuele, fenomén Bolsonaro a soudruzi versus páni vojáci	224
Závěr	235

Demokracie v krizi: příčiny demokratické eroze a zdroje demokratické odolnosti

<i>Martina Klicperová-Baker</i>	239
Demokracie v krizi	239
Populismus a autokracie	242
Zdroje demokratické odolnosti	247

Závěr

<i>Filip Outrata</i>	253
--------------------------------	-----

Literatura	255
Medailonky autorů	273
Summary	277
Jmenný rejstřík	279

Úvod: Demokracie – jak dál?

Filip Oustrata

Píše se rok 2021 a o demokracii se (opět) živě diskutuje, její současný stav a budoucí vyhlídky vzbuzují v některých částech světa obavy, v jiných zemích pak vyvolává zoufalství to, že slábne samotná naděje v obnovu či nastolení demokracie ve smyslu lidské svobody a důstojnosti. Je v krizi demokracie jako taková, nebo demokracie liberální jako jedna její specifická podoba? O demokracii a jejím ohrožení a selhávání se uvažuje a píše, v ryze odborné i populárnější rovině, v podobě novinových článků i množství knih.¹ Přesto se nezdá, že by se tím nějak podstatně přispělo k nalezení odpovědi na to, čím vlastně demokracie churaví, a zejména jak ji vyléčit.

Možná je to způsobeno tím, že samo téma demokracie je natolik široké a mnohohrstevné, že se dá jen těžko uchopit. Na jedné straně zahrnuje aspekt politického systému, určitého uspořádání státu a jeho institucí, který lze definovat a shrnout, byť se samy definice vyvíjejí a nejsou jednou provždy dané. To je ale jen jeden z přístupů k demokracii, a zřejmě ne ten nejpodstatnější. Demokracie je totiž také každodenně prožívaná životní skutečnost lidí v daném společensko-politickém systému (ať již je odborně definován jakkoli). A ta je nesmírně rozmanitá, zahrnuje ekonomický a sociální rozměr, lidská a občanská práva a povinnosti ve všech jejich podobách, právo a spravedlnost, média a přístup k informacím. Ale také sféru mezilidských vztahů, kulturu a vzdělání, přes skutečnosti proměnlivé a obtížně kvantifikovatelné, jako jsou očekávání, strach, radost, naděje, až po jevy natolik efemérní a zároveň stále závažnější, jako jsou nálady a emoce vytvářené sociálními sítěmi. Jak tedy psát o demokracii, aby se výsledek nestal buď specializovaným rozbořem z perspektivy politologie, právní vědy či sociologie, nebo

¹ Z knih vydaných jen v posledních třech letech v češtině viz např. Dasandi, Niheer, Taylor, Edward, *Selhala demokracie?* Praha: Universum 2018; Urbaniatová, Nadia, *Znetvořená demokracie: Minění, pravda a lid*. Praha: Karolinum 2018; Levitsky, Steven, Ziblatt, Daniel, *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor 2018; Luce, Edward, *Soumrak západního liberalismu*. Praha: Argo 2019; Mounk, Yasha, *Lid versus demokracie*. Praha: Prostor 2019; Applebaumová, Anne, *Soumrak demokracie*. Praha: BETA Dobrovský 2020. Specificky ke krizi české demokracie viz např. Tabery, Erik, *Opuštěná společnost. Česká cesta od Masaryka po Babiše*. Praha: Paseka 2017; Doležal, Bohumil, *V zemi babišismu a buranokracie: Rozvrat české demokratické politiky v letech 2013–2020*. Praha: Free Czech Media, 2020.

na druhé straně subjektivním svědectvím, zachycujícím osobní zkušenost s demokracií jako žitou a probojovávanou skutečností? Zdá se, že každý pokus o komplexní zachycení stavu demokracie, o zodpovězení otázky, jaké jsou její vyhlídky, je vlastně předem odsouzen k neúspěchu, nebo přinejmenším k neúplnosti.

Snad pomůže malý výlet do oblasti bytostně svobodné, totiž umělecké tvorby. Na počátku 90. let, v době stále ještě poznamenané jistou euforií „roku zázraků“, kdy se v krátké době rozpadl Sovětský svaz a v satelitních zemích sovětského impéria byl obnoven či nastolen namísto skomírajícího státního socialismu liberálně demokratický systém západního střihu, dva zpívající básníci krátce po sobě nahráli píseň se stejným názvem – Demokracie.

Kanaďan Leonard Cohen (1934–2016) se v písni vydané na konci roku 1992 na albu s příznačným názvem Budoucnost (The Future) dívá na historické změny, které ještě před zhroucením východoevropských režimů hrozivě předznamenaly násilně potlačené protesty na náměstí Nebeského klidu v Pekingu, s velmi opatrnou nadějí. Má před očima především Spojené státy, „kolébku toho nejlepšího i toho nejhoršího“, ve sledu obrazů pozoruje, jak se demokracie rodí z „ohně bezdomovců a popela gayů“, z poplašných sirén ve dne i v noci, násilných střetů a soužití mezi rasami, ale i každodenních zápasů o vlastní důstojnost v rodinách, zejména z pohledu žen, a stejně tak každodenního zápasu o denní chléb, například dělníků z automobilek. „Demokracie přichází do Spojených států...“ Okamžik: není snad Amerika demokracií? Dokonce demokracií vzorovou a často dávanou za příklad? Podle Cohena demokracie není něco pevně daného, jednou provždy uspořádaného, ale děje se – přichází. V refrénu se objevuje stát jako loď, která se plaví ke břehům lidské nouze a potřeby, ale cestou musí úspěšně proplout mezi útesy chamtivosti a odolat bouřím nenávisti. Dokáže to, nebo se ukáže být spíš chatrnou loďkou než mocným korábem? Naděje se jeví tak slabá a pomíjívá (nebo naopak tak silná a nezdolná?) jako kytička polního kvítí v básnickově ruce.

O deset let mladší Karel Kryl (1944–1994) se stal pro víc než jednu generaci obyvatel Československa bez nadsázky symbolem demokracie, či spíše touhy po demokracii ve smyslu života ve svobodě. Přesto jeho Demokracie, nazpívaná na jaře roku 1993, je vším jiným než oslavou znovunabyté svobody. Šířavost a ostrá, ničím nezaobalená kritičnost této a podobných Krylových písni vedla ve své době mnohé (včetně autora těchto řádků) bezmála k odsouzení jejich autora jako někoho, kdo se zkrátka nezvládl vyrovnat se svobodou a demokracií a své zklamání a frustraci pouze přetavil do nepřiliš povedené písně. „Demokracie rozkvétá byť s kosmetickou vadou / Ti, kteří kradli po léta dnes dvojnásobně kradou / Ti, kdo nás léta týrali, nás vyhazují z práce / A z těch, kdo pravdu zpívali, dnes nadělali zrádce“. Pro určitý bu-

dovatelský optimismus krátce polistopadové doby těžko stravitelná slova, ale zásadní pro pochopení odvrácené strany transformace a pro seznámení s demokracií jako takovou.² Hle, tady je, nikoli jako vysněný ideál, ale jako reálný systém tvořený reálnými lidmi. Z převážné většiny těmi samými, kteří tvořili předchozí nedemokratický režim. A Krylova kritika byla nejen šířavá, ale také velmi věcná a zacílená. „Demokracie dozrála do žaludečních vředů / Bez poctivosti bez práva a hlavně bez ohledů / A je to mýlka soukromá snad optického klamu / že místo srdce břicho má / a místo duše tlamu“. Až později přišlo poznání, že ekonomická transformace bez práva (a bez ohledů) nepřinesla jen prospěch (zejména některým), ale také závažné problémy a hluboce poznamenala tvář (tlamu) polistopadového režimu.

Dvě ryze osobní, básnicky expresivní vyjádření, a každé z nich zcela jinak laděné. Svou roli možná hraje kromě odlišných osobností obou básníků i rozdíl mezi perspektivou rodáka ze země s nepřerušenou demokratickou tradicí, který si přes všechny výhrady dokáže podržet jistou základní víru v demokratický stát, a pohledem obyvatele země právě prodávající změnu politického systému, bez dlouhodobé tradice a naopak s velkou dávkou nestability a nejistoty. Mají přesto opatrný optimista a šířavý skeptik něco společného? Cohen i Kryl, každý z jiné strany, dospívají k témuž závěru. Demokracie vyžaduje osobní zapojení, osobní angažovanost. „Demokracie prospívá bez nás a pragmaticky,“ poznamenává Kryl, neboli z druhé strany: bez nás, tedy bez účasti, zapojení člověka, nutně skomírá, vyprazdňuje se, mění se v karikaturu sebe sama. Demokracie Cohenovými slovy „přichází v ženách a mužích,“ v jejich životě jako celku, včetně té nejosobnější, intimní stránky. „Miluju tuhle zemi, ale politiky nemůžu vystát,“ říká Leonard Cohen, a v tu chvíli není pouhým vnějším pozorovatelem, nezaujatým glossátorem dění, ale je do něj bytostně zapojen, vtažen. Demokracie je globální, komplexní téma, které oslovuje člověka v jeho bytosti jako celku.

Kniha, kterou držíte v rukou, je pokusem o právě takovéto, pokud možno co nejcelistvější zachycení otázky demokracie. Je pokusem, protože na opravdu všezahrnující zpracování by nestačil ani desetinásobný počet stran. Náš pokus je příspěvkem do diskuse, nenárokuje si definitivní odpovědi, spíš chce napomoci k tomu, aby bylo vůbec možné klást poučené a k podstatě věci směřující otázky. Záměrem je rozmanitost pohledů a perspektiv, která ale nepostrádá jistou jednotící linii.

První část knihy sleduje stav demokracie především, ale nejen v České republice, z pohledu několika nejdůležitějších rovin: politického systému, ekonomiky, sociální problematiky a médií. Jistě by bylo možné i potřebné připojit další, neméně důležité oblasti zájmu: vzdělávání a školství,

² Krylovy kritické komentáře z polistopadových let, které vycházely v regionálním deníku Znojemsko, protože většina ostatních periodik s větším dosahem jeho názory odmítla tisknout, vyšly knižně jako *Země lhostejnost*. Praha: Torst 2012, a *Rýmované komentáře*. Praha: Torst 2013.

právo a spravedlnost, kulturu, spiritualitu a náboženství. Jakkoli výběrové a ve svém zaměření různorodé, příspěvky v této části knihy si kladou za cíl zasadit uvažování o stavu demokracie dnes do celkového rámce, dát mu pevnější obrysy, upozornit na některé zásadní skutečnosti obecné povahy.

Kapitola Vladimíry Dvořákové se zabývá pojmem demokracie a jeho vývojem. Je samotný pojem „demokracie“ (vláda lidu) vůbec odpovídající realitě, nebo je přiměřenější mluvit spolu s americkým politologem Robertem A. Dahlem o „polyarchii“ či „polykracii“ (vládě mnohých)? Jak demokracie vzniká, jak se hroutí, které oblasti jsou klíčové pro stabilní fungování demokratického systému? Jaká jsou hlavní ohrožení pro demokracii? Autorka osvětluje dnes velice často používaný (a někdy obsahově zeslabený či vyprázdněný) pojem populismu a přibližuje jeho kořeny v antielitářských hnutích v Rusku a Spojených státech v průběhu 19. století. Populismus potřebuje jasnou hranici mezi My a Oni, polarizaci společnosti. Pro demokracii je naopak klíčovým prvkem pravidelné skládání účtů, stále vyvažování. Silný stát (připomeňme si znovu a nikoli naposledy Cohenův obraz lodi) není stát represivní, ale takový, v němž existuje autonomie jednotlivých složek a neutrální, respektovaná pravidla k řešení konfliktů. Demokracie se v krátkodobé perspektivě může jevit jako méně efektivní než autoritářství, v dlouhodobém horizontu se ale prokazuje jako životaschopnější. Umožňuje totiž reagovat na změny a společenský pohyb, nepotlačuje svobodu jako základ pro lidskou kreativitu a dokáže řešit konflikt jinak než silovou cestou.

Ekonomka Ilona Švihlíková klade hned v samotném názvu svého příspěvku provokativní otázku: je demokracie vůbec slučitelná s ekonomickým systémem, v jehož samé podstatě je zabudována nerovnost? Nerovnost, která navíc ve vyspělých státech trvale narůstá? Do jaké míry můžeme mluvit o demokracii – participaci na moci, pokud je člověk-občan po většinu času v postavení „otroka podle pracovní smlouvy“ (V. Bělohradský)? Zásadní roli v oslabení státu, růstu moci nadnárodních korporací a růstu příjmové nerovnosti sehrál neoliberalismus, který se ve světě prosadil v 70. letech a v letech 90. se v různé míře aplikoval ve státech někdejšího východního bloku. Mezi konkrétní dopady na českou ekonomiku patří odliv zisků do zahraničí a snižování investic. Levná práce a podhodnocená měna, stejně jako samotná struktura daňového systému, který dopadá na ty příjmově nejslabší, jsou hlavní rysy závislé ekonomiky, vztahující se i na ekonomiku českou. Demokracie je v celosvětovém měřítku ohrožena tím, že ti bohatší setrvale bohatnou, zatímco ti ostatní – nejen ti nejchudší, ale i střední síla, která postupně chudne – ztrácejí víru, že politický systém dostatečně zastupuje jejich zájmy. Politika se oligarchizuje (pro příklady nemusíme v České republice opravdu chodit daleko) a roste poptávka po populistických způsobech řešení, které jsou (nebo se tak prezentují) pokusem, jak „zdemokratizovat

demokracii“, která se mění v pouhý marketingový rituál k obsluze zájmů těch nejbohatších. Konečně se nabízí závažná otázka: jakou roli hrají nadnárodní instituce jako Evropská unie? Může být onou lodí, silnější a bezpečnější, spíše nadstátní struktura než stát? Autorka se netají s tím, že pro zachování legitimacy demokratického systému považuje za primární úroveň státu spíše než nadstátních integračních projektů.

Kapitola Lucie Trlifajové věnovaná sociálním aspektům demokracie začíná sugestivním obrazem neonacistických průvodů v severočeských městech v roce 2013. Chudoba a sociální vyloučení, se všemi problematickými důsledky z toho plynoucími, zásadně ovlivňují nejen kvalitu života obyvatel ve vyloučených lokalitách a jejich možnosti vzdělávání a aktivní participace na správě veřejných věcí, ale i nastavení sociálního systému a společnosti jako takové. Co vlastně v českém kontextu znamená chudoba a ekonomická nejistota? Některé obvykle uváděné výzkumy jsou značně zkreslující – Česko se zpravidla prezentuje jako země s vysokou mírou zaměstnanosti a ekonomické rovnosti, a naopak nízkou úroveň chudoby. Ve skutečnosti se mnoho domácností v Česku i přes přístup k zaměstnání na hlavní pracovní poměr dostává do pozice „pracující chudoby“. V některých regionech se třetina, či dokonce polovina obyvatel nachází v situaci ekonomické nejistoty. Zvyšují se regionální rozdíly a narůstá prostorová segregace, jako je sestěhovávání Romů do určitých lokalit. Stát ztrácí svou roli ochránce sociálních práv, ale získává legitimitu jako vykonavatel represe. Vztaheno k našemu obrazu státu-lodi, stává se lodí vězeňskou. Slábnutí státu, jeho neschopnost garantovat základní práva současně s posilováním moci soukromých aktérů a růstem nerovnosti, rozpadem společnosti do vzájemně nekompatibilních vrstev se stává přímým ohrožením pro demokracii.

Proměny vztahu médií a demokracie sleduje ve své stati Jan Jiráček. Masová média se formovala zároveň s demokratickým zřízením, hrají v něm důležitou roli zprostředkovatele komunikace mezi politickou elitou a zbytkem společnosti. Zároveň jsou ale specifickou oblastí podnikání a jejich účelem je také vyrábět zisk svým vlastníkům. Média jsou tradičně považována za kontrolora, „hlídacího psa“ demokracie. Mohou však tuto roli skutečně plnit, když fakticky zastupují zájmy jen jedné společenské vrstvy – té, ke které patří majitel masových médií? Tato otázka je velmi aktuální zdaleka nejen v České republice. Zde se ukazuje význam tzv. médií veřejné služby. Do jaké míry jsou ale i ona poplatná trendu komercializace? Další podstatnou otázkou je vliv sociálních sítí jako nového modelu komunikace. Původní optimismus v tomto ohledu – nová média budou demokratičtější, protože „v síti“ jsou všichni na stejné úrovni – se ukázal jako přehnaný: nová média některé rysy masových médií (důraz na emocionalitu) naopak posílila. Komunikace založená na emocích a vzájemném utvrzování se v názorové správnosti jen těžko může být přínosem ke kritickému a poučenému nahlížení na skutečnost.

Šance spočívá v tom, že ve stejném prostředí „kultury konektivity“ působí jak ti, kdo využívají nových médií k marketingovému populismu, tak i ti, kdo proti němu protestují a snaží se přinášet alternativu.

Zatímco první část knihy akcentuje různorodost ve smyslu jednotlivých základních oblastí společnosti, část druhá přináší rozmanitost ve smyslu geografickém. V pěti kapitolách se postupně věnuje stavu a vyhlídkám demokracie v pěti vybraných státech či regionech. Spojujícím prvkem pro všechny zvolené příklady – Polsko, Maďarsko, Ukrajinu, Tunisko a země Latinské Ameriky – je to, že v posledních desetiletích prodělaly přechod od různých forem autoritářského systému k demokracii. Jak se tato společná zkušenost tranzice, hluboké změny politického systému, dnes projevuje na podobě demokracie v dané zemi? Záměrem této části je poskytnout soustředěný (byť vzhledem k danému prostoru zároveň nutně kusý a shrnující) pohled na jeden konkrétní příběh demokracie. Co nám srovnání jednotlivých zemí a regionů ukazuje vzhledem k celkovému tématu, jaké podobnosti lze při srovnávání často dosti odlišných zemí vůbec vysledovat?

V souvislosti s Polskem se často mluví o ohrožení či postupné demontáži liberální demokracie. Podle politologa Jiřího Koubka je Polsko charakterizováno příkrou polarizací a kulturními válkami, které se vymykají měřítkům, na něž jsme zvyklí v českých podmínkách. Polská politická scéna je silně ideologicky polarizovaná a je navíc pro českého pozorovatele překvapivě strukturovaná: konzervativní pravice (vládní PiS – Právo a spravedlnost Jarosława Kaczyńskiego) je v ekonomických tématech nalevo od svých levicovějších konkurentů, ať již jde o dnešní liberální Občanskou platformu (OP), nebo o postkomunisty v 90. letech. Zásadním momentem byl „konzervativní obrat“ někdejšího dělnického hnutí Solidarita, které se v zájmu rychlého provedení ekonomické reformy vzdalo obhajoby práv zaměstnanců, a naopak se uchýlilo ke kulturním tématům, jako jsou lustrace a antikomunistická agenda, ale zejména témata spojená s katolickou identitou Polska: zákaz potratů, role církve v politice a ve veřejném dění. Dnešní vládní strana Právo a spravedlnost spojuje sociální „peněženková“ témata, jako je podpora rodiny a seniorů, s ostře antiliberálním zaměřením. Mluví se o „demokratickém útoku na liberalismus“. Ten je však, do velké míry, umožněn selháním liberálních demokratů, kteří se dostali do role asociální, „nelidové“ strany a prohrávají jedny demokratické volby za druhými.

Ještě častěji než Polsko bývá s ohrožením demokracie spojováno Maďarsko Viktora Orbána. Maďarsko v mnoha světových médiích včetně řady českých figuruje jako odstrašující příklad, mluví se o směřování země k diktatuře. Petr Balla se ve své kapitole věnuje vzniku a příčinám neliberální demokracie orbánovského Maďarska, přičemž hlavní podíl na vzestupu Fideszu k moci připisuje předchozí socialistické vládní garnituře zosobněné premiérem Ferencem Gyurcsányem, která naprosto nezvládla ekonomickou

situaci, neudělala nic s vyostřujícími se sociálními problémy a naproti tomu se vyznačovala nebývalou mírou korupce. Drtivé vítězství Orbánova Fideszu v roce 2010 bylo jen logickým vyústěním situace. „Neliberální obrát“ a obrácení se k národním zájmům a konzervativním hodnotám jsou dnešní maďarskou vládní garniturou vykládány jako dokončení transformace, která se ale v tomto pojetí obrací nejen proti komunismu, ale i proti neoliberalismu v ekonomice, stejně jako proti multikulturalismu a „neomarxismu“ v kulturní oblasti. Podobně jako v Polsku, i v Maďarsku je vysoká míra polarizace veřejné debaty, která se podobá spíš válce zneprátených táborů než demokratické diskusi. Typická je fixace na minulost, kulturní boj a také značně pokročilá oligarchizace, například v mediální sféře. Vysoká míra podpory, které se Orbánův Fidesz stále těší, dokazuje, že neliberální demokracie je pro velkou část maďarské společnosti stále lepší alternativou než demokracie liberální, přinejmenším v té podobě, v níž ji dokázala realizovat stávající maďarská opozice.

Kapitola Michala Lebdušky představuje Ukrajinu jako příklad pokusu o ustavení demokracie v postsovětském prostoru, konkrétně jako jediný demokratický systém mezi třemi východoslovanskými nástupnickými státy Sovětského svazu (Rusko, Ukrajina, Bělorusko). Ukrajina je na rozdíl od obou sousedních zemí demokratickým státem, ve kterém pravidelně probíhají volby a dochází k předávání moci. Přesto však ukrajinská demokracie trpí zásadními trvalými problémy takového druhu, jako je vysoká míra korupce, nefunkční právní stát, těsné propojení politiky s velkým byznysem a prakticky neexistující nezávislé soudnictví. Navíc podle průzkumů zůstává ukrajinská veřejnost pasivní a nakloněná vládě silné ruky a paternalistickému přístupu. Hlavní postava oranžové revoluce v roce 2004 a pozdější prezident Viktor Juščenko měl jako guvernér ukrajinské národní banky a premiér během 90. let z velké části na svědomí zastavení dramatického ekonomického propadu země a právě díky tomu byl vnímán jako velká naděje na pozitivní směřování země. Revoluce důstojnosti, jak jsou na Ukrajině označovány události okolo Majdanu v letech 2013–2014, je zásadním milníkem v historii země. Zásadní a chronické problémy Ukrajiny (kromě ruské anexe Krymu a války na Donbasu), jako je netransparentnost politického prostředí a jeho ovládání oligarchickými klany, problematický stav soudnictví a médií a pasivita a nedůvěra obyvatel, přetrvávají i po volebním vítězství Volodymyra Zelenského a jeho populistické formace Sluha lidu v roce 2019.

Arabské jaro, vlna protestů probíhajících od konce roku 2010 proti autoritářským a zkorumpovaným vládám ve více než desítce zemí převážně v severní Africe a na Arabském poloostrově, se dá označit jako zatím poslední globální vlna demokratických revolucí. Tereza Jermanová se zaměřuje na Tunisko, které je deset let po vypuknutí protestů jedinou zemí v regionu,

na niž lze aplikovat definici demokracie podle politologických měřítek. Vlnu protestů proti režimu prezidenta Zín Ábidína Bin Alího, kterou odstartovalo sebeupálení pouličního prodávče zeleniny Muhammada Buazíziho v prosinci 2010, si Tunisané připomínají jako „revoluci za důstojnost“. Důstojnost přitom pro obyvatele Tuniska i dalších zemí arabského jara znamenala nejen politické a občanské svobody a konec brutality diktátorských režimů, ale i, a zřejmě na prvním místě, zlepšení ekonomické situace a začátek boje s obrovskou korupcí. Ekonomické a politické požadavky se slily a sjednotily okolo spojujícího motivu důstojnosti. Pro úspěch tuniské demokracie hrála roli silná občanská společnost včetně vlivných odborů a také zařazení umírněně islamistické strany an-Nahda do parlamentního systému a její akceptování pravidel hry. Přesto je výhled na budoucnost tuniské demokracie dnes spíše skeptický. Ekonomické ukazatele, jako je úroveň chudoby nebo nezaměstnanost, se nezlepšují, rozdíly mezi bohatými a chudými regiony se nezmenšují, korupce zůstává vysoká. To všechno vede Tunisany k protestům a k poklesu podpory pro demokratickou reprezentaci. S pohledem na dekádu tuniské demokracie se nabízí otázka: můžeme skutečně hovořit o demokracii v situaci, kdy základní požadavky revoluce, která svrhla předcházející nedemokratický režim, zůstávají nenaplněné?

Kapitola Radka Bubna se z rámce knihy vymyká tím, že se nezaměřuje pouze na jednu zemi, ale na celý region – Latinskou Ameriku. Země Jižní a Střední Ameriky si spojujeme s řadou stereotypů, přičemž převažují ty negativní (vojenské junty, státní převraty, guerillové války), naopak podceňovány bývají ty pozitivní, jako síla sociálních hnutí. Latinská Amerika v posledních letech zažívá propad důvěry v demokracii a zasahují ji celosvětové fenomény, jako nástup krajní pravice, která v předchozích desetiletích v regionu neměla ve volbách většinou šanci. Stále méně obyvatel považuje demokracii za nejlepší možný způsob vlády. Mezi důvody patří ekonomické krize posledních let, korupce spojená se silnými levicovými vládami předchozí doby (Lulova Brazílie jako modelový příklad), trvale vysoká míra násilí a kriminality, ale také nárůst vlivu evangelikálních církví s jejich antiliberální ideologií, a v neposlední řadě vliv sociálních sítí (v Latinské Americe především mimořádně oblíbený WhatsApp), které protidemokratické politické zaměření upevňují a šíří. V regionu, který bývá považován za laboratoř demokratických procesů, lze dnes pozorovat rostoucí vliv armády, což je čtyři desetiletí po pádu vojenských diktatur varující. Zároveň můžeme vysledovat i trend mizení profesionálních politiků a vzestup „politických amatérů“, který zní povědomě i českému čtenáři. Jaká budoucnost čeká demokracii v její laboratoři v následujících letech?

Dnes jsme svědky globálního úpadku demokracie, který se týká většiny zemí světa – v žebříčcích demokratičnosti si výrazně pohoršily jak Čína či Rusko, tak i Spojené státy a Indie. Česká republika se propadla z kategorie

plné demokracie do demokracie defektní. Nejde ale o nezvratný proces, o tragédii: demokracie je dynamická skutečnost, dění a dochází ke stálému střídání přílivu a odlivu. Psycholožka Martina Klicperová-Baker se ve své kapitole na závěr knihy vrací k obecné situaci demokracie, jejím hrozbám a rizikům, a připomíná, že obrana demokracie, jejíž důležitou součástí je lepší poznání její paradoxní povahy, se rozhodně vyplatí. Pro skutečnou demokracii je důležité především to, že dokáže integrovat napětí a konflikty a má nástroje na to, jak tyto konflikty institucionalizovat.

Tato kniha je cíleně sestavena z příspěvků autorů píšících z různých oborových pozic a specializací, od politologie přes historii, ekonomii, mediální studia až po psychologii, a různé jsou také žánrové perspektivy: některé kapitoly jsou cíleně provokativnější a polemické, jiné méně. Záměrem je ukázat široké spektrum možných přístupů k problému a přispět k diskusi. Naší ambicí je oslovit širší, ne pouze akademické publikum.

Rozdílná je délka jednotlivých příspěvků. Je logické, že kapitola věnující se Latinské Americe, tedy celému kontinentu s několika desítkami států, bude delší než kapitola o Polsku či Maďarsku. Latinská Amerika je také v českém obecném povědomí spíše neznámým regionem, z tohoto důvodu kapitola nastiňuje v nezbytné míře i její historický vývoj. Čeští čtenáři vědí, že Polsko bylo před rokem 1989 komunistické a dovedou si jeho trajektorii představit. V případě Ekvádoru či Guatemaly však takové povědomí chybí.

Tato kniha chce být co možná nejaktuálnější, ale samozřejmě reaguje na vývoj, který je starší než odevzdání jejích kapitol do tisku. Z toho důvodu mohl vývoj některých států mezitím nabrat trochu jiné tendence a mohly se udát mnohé jiné věci, než jak se jevílo v květnu 2021.

Demokracie na šikmé ploše aneb hledá se ideální politický systém

Vladimíra Dvořáková

Úvod

Výrazy jako demokracie na scestí či demokracie na šikmé ploše (*democratic backsliding*) v posledních letech obohatily politologický slovník při hledání odpovědi na otázku, kam a jak různé země v současnosti směřují.¹ Zdá se, že si při charakteristice režimů různých zemí nevystačíme jen s odbornými diskusemi o totalitarismu a různých podobách autoritarismů, řešením se nestalo ani zavedení pojmu hybridní režimy a využívání upřesňujících přívlastků připojovaných tu k autoritarismu (volební autoritářství, soutěživé autoritářství), tu k demokracii (neliberální, delegativní...).

Toto zahlcení pojmy a riziko, že pomalu každá země bude svým vlastním „typem“ demokracie či autoritářství, svědčí o určitém pohybu, probíhajících společenských proměnách, na něž společenské vědy reagují se zpožděním, přičemž interakce globálního a lokálního vytváří specifické typy režimů ovlivněné současností i minulostí, historickou tradicí a pamětí, v nejobecnější rovině politickou kulturou.

Pojetí demokracie v proměnách moderní doby

Demokracie je pojem, který to v dějinách neměl jednoduché. Vyzdvihován jedněmi, zatracován druhými se jeho obsah neustále proměňoval, stával se hrozbou i nadějí, ideologickou nálepkou i hodnotou, za niž lidé bojovali a pro niž lidé umírali. Abychom pochopili některá dilemata současné demokracie, není snad ani nutné procházet celou cestu od antiky až po současnost, zkusme se zastavit u několika klíčových historických okamžiků na cestě k moderní (a postmoderní) společnosti.

¹ Viz např. Bermeo, N., „On Democratic Backsliding“. *Journal of Democracy* 27 (1), 2016, str. 5–19. Hanley, S., Vachudova, M. A., „Understanding the Illiberal Turn: Democratic Backsliding in the Czech Republic“. *East European Politics* 34 (3), 2018, str. 276–296. Buštíková, L., Guasti, P., „The State as a Firm: Understanding the Autocratic Roots of Technocratic Populism“. *East European Politics and Societies* 33 (2), 2019, str. 302–330.

Je možná paradoxem, že na konventu ve Philadelphii v roce 1787, kde se zrodila první moderní demokratická ústava, se otcové zakladatelé velmi bránili jakémukoli podezření, že chtějí vybudovat demokracii. Demokracii chápali pouze v podobě řecké přímé demokracie, ale tu oni nechtěli, preferovali zastupitelství a vzor hledali sice také v antice, tentokrát ovšem v římské tradici. Budovali tedy republiku. Pojem zastupitelská demokracie se do politologického slovníku dostal až o něco později; v předvečer Francouzské revoluce jej již používá markýz de Condorcet, právě pro ozřejnění vývoje v Americe, a brzy po Francouzské revoluci E. J. Sieyès propojuje pojem zastupitelství a demokracie ve svém projevu na ústavodárném konventu v roce 1793.²

Originální propojení zastupitelství a demokracie s sebou přineslo i postupné napojení na ideový proud, který si razil svou cestu minimálně od 17. století; byl jím liberalismus s důrazem na svobodu jednotlivce. Lockeovská triáda základních práv – právo na život, svobodu a majetek (*life, liberty and property*) zazněla v Jeffersonem stylisticky proměněné triádě Deklarace nezávislosti: právo na život, svobodu a hledání štěstí (*life, liberty and pursuit of happiness*).³ A k tomu ještě zazněla revoluční myšlenka, že všichni lidé se rodí sobě rovni.

Propojení zastupitelské demokracie s liberalismem, kdy člověk, který volí své zástupce, přesunuje politickou zátěž na své reprezentanty a sám požívá osobních svobod, vytvořilo prostor pro vývoj moderních demokracií. A bez ohledu na prvky přímé demokracie, které mohou v té či oné míře působit i v zastupitelské demokracii, je to právě princip zastoupení spojený s osobními svobodami jednotlivce, který je klíčem k pochopení moderní demokracie, ale také možná i největším úskalím jejího naplnění.⁴

Hovoříme-li o demokracii v euroatlantickém prostoru, máme tedy na mysli systém, který reflektuje princip zastupitelství odvozený od svobodných soutěživých voleb a garantuje osobní svobody. Od onoho revolučního konce 18. století začala být demokracie vnímána jako cosi žádoucího, zakotveného v určitých hodnotách a vyvolávajícího pozitivní konotace. To se tomuto pojmu stalo skoro osudné; skoro jako by se zdálo, že chybějící obsah často nahrazuje pouhý pojem.⁵ Právě potřeba specifikovat podobu demokracie

² Dvořáková, V., Kunc, J., „Demokracie jako ideál a realita“. In Kunc, J. (ed.), *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum 1999, str. 137–145.

³ I když existuje velká diskuse o důvodech, proč v deklaraci právo na „majetek“ nahradilo právo na „hledání štěstí“, lze se přiklonit k názoru, že jde jen o stylistické vylepšení zdůrazňující právo na osobní svobodné ekonomické aktivity.

⁴ Sartori, G., *The Theory of Democracy revisited, part one, Contemporary debate*. Chatham: Chatham House Publ. 1987.

⁵ Dahl, R. A., *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing 1995.

přiměla v 50. letech Roberta A. Dahla⁶ k představení nového pojmu – polyarchie, který byl po určitou dobu v politologii dosti populární, byť se nakonec ve větší míře neprosadil. Dahl vycházel z toho, že nikdy nevládne všechen lid (*démós*), ale jde o „vládu mnohých“, a zároveň definoval sedm základních principů, jimiž se polyarchie vyznačuje. Pojem demokracie chtěl uchovat jako „ideální model“ ve weberovském pojetí, jež si zaslouží vlastní teoretické zkoumání, naopak polyarchie měla zkoumat reálné systémy, umožňovat jejich porovnávání. V tomto smyslu R. Dahl inspiroval vytváření různých indexů hodnotících kvalitu demokracie, ale v širší veřejnosti se pojem neuchytil.

Impulsy pro nové pojmání demokracie pak daly zkušenosti z proměny režimů od počátku 70. let. Paradoxně se zpočátku pozornost věnovala tomu, jak se demokracie hroutí. Šlo o reflexi nástupu nové vlny autoritarismů na počátku 70. letech zejména v Latinské Americe.⁷ I když Latinská Amerika byla regionem, kde nešlo o nic výjimečného a při charakteristice tamních režimů se spíše jen zvažovalo, zda se jedná o demokracie s přestávkami, či autoritarismy s přestávkami, skutečnost, že v roce 1973 padly i režimy, které byly dlouhodobě vnímány jako stabilní demokracie (Chile, Uruguay), vyvolala silnou odbornou (ale i společenskou) pozornost. Měnil se také charakter těchto autoritarismů. Místo do té doby převažujících situací, kdy armáda převzala moc především proto, aby „obnovila pořádek“, přicházela nyní armáda s vlastní představou proměn s výrazně mobilizačním akcentem a velmi tvrdými zásahy vůči široce definovanému vnitřnímu nepříteli.⁸

Následně ovšem badatelský zájem začal postupně přecházet k tématu, totiž jak demokracie vzniká. Impuls daný přechody k demokracii v jižní Evropě (Španělsko, Portugalsko, Řecko), na něž navázal postupný pád latinskoamerických autoritarismů, ale také „rokem zázraků“⁹ přinášejícím pád komunistických režimů ve střední a východní Evropě, vyústil v etablování původně s nadsázkou používaného pojmu tranzitologie. Ta zkoumala zejména způsoby pádu režimů, od vyjednávání mezi vládní garniturou po zhroucení režimů, roli různých aktérů (elity, masy, sociální hnutí, politické strany, armáda) a jejich strategie se snahou nalézt a předvídat možná úskalí při cestě ustanovení demokratického režimu.

⁶ Snad největší absurditu představovaly tzv. lidové demokracie, česky řečeno lidové vlády lidu. Zajímavým příkladem je také od počátku 90. let fungující Liberálně demokratická strana v Rusku, která se vždy vyznačovala tím, že nebyla ani liberální, ani demokratická. Její vůdce (od roku 1990 nepřetržitě) Vladimír Žirinovskij je odborníky řazen mezi představitele krajní populistické pravice.

⁷ Linz, J. J., Stepan, A., *The Breakdown of democratic regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1978, str. 8.

⁸ Šlo o tisíce až desetitisíce mrtvých, umučených či zmizelých zejména v Argentině, Chile i v dalších zemích.

⁹ Ash, T. G., *Rok zázraků*. Praha: Prostor 2019.

Brzy se ovšem ukázalo, že způsob předání moci a nastavení základních institucí demokratického státu jsou sice důležité faktory, které v mnohém předurčují budoucí konflikty a způsoby jejich řešení, ale vytvoření dlouhodobější a stabilnější demokracie je během na dlouhou trať. Titiž autoři, kteří se v 70. letech zabývali pádem demokracií – Juan J. Linz a Alfred Stepan – již v roce 1996 představili koncept procesu demokratické konsolidace,¹⁰ která je založena na dlouhodobém budování základních arén demokracie, které jsou vzájemně propojeny. Slabost jedné z arén má dopady i na arény ostatní a může je deformovat, zeslabovat apod. Mezi základní arény autoři zahrnují:

- občanskou společnost,
- politickou společnost,
- vládu práva,
- státní aparát,
- ekonomickou společnost.

Rámec, který Linz se Stepanem vytvořili, dokáže nesporně poskytnout prostor pro analýzu jednotlivých zemí, odhalit slabá místa demokracie a rizika nástupu autoritářských režimů.¹¹

Arény demokracie. Model demokratické konsolidace J. J. Linze a A. Stepana (1996)

Občanská společnost

Základní organizační princip	Svoboda sdružování a projevu
Nutná podpora z dalších arén	Vláda práva, která zajišťuje právní jistotu. Státní aparát, který je schopen vymoci práva občanské společnosti v případě jejich porušení. Pluralitní ekonomická společnost schopná podporovat autonomii a životaschopnost občanské společnosti.
Základní zprostředkování pro další arény	Zájmy a hodnoty občanské společnosti jsou hlavním zdrojem, o nějž se opírá politická společnost. Občanská společnost generuje názory a pomáhá monitorovat státní aparát a ekonomickou společnost.

¹⁰ Linz, J. J., Stepan, A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: John Hopkins University Press 1996.

¹¹ Dvořáková, V., *Evropě navzdory*. In Mesežnikov, G., Bútorová, Z., Kollár, M. (eds.), *Desať rokov v Únii: Slovenská a česká cesta*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, Heinrich-Böll-Stiftung, str. 43–52.

Politická společnost

Základní organizační princip	Svobodné a minimálně omezované volební soutěžení
Nutná podpora z dalších arén	Legitimita v očích občanské společnosti. Právní garance zakotvené v právním státě a udržované nestranickým státním aparátem.
Základní zprostředkování pro další arény	Vytváří ústavu a zákony. Řídí státní aparát. Vytváří základní regulační rámec pro ekonomickou společnost.

Vláda práva

Základní organizační princip	Konstitucionalismus
Nutná podpora z dalších arén	Právní kultura se silnými kořeny v občanské společnosti a respektovaná politickou společností a státním aparátem
Základní zprostředkování pro další arény	Vytváří hierarchii norem, které činí akce ostatních arén legitimními a předvídatelnými.

Státní aparát

Základní organizační princip	Racionálně-právní byrokratické normy
Nutná podpora z dalších arén	Normativní podpora ze strany občanské společnosti pro racionálně právní zakotvení autority a s tím spojený monopol na legitimní použití síly. Finanční podpora poskytnutá politickou společností a vyprodukovaná a odevzdaná státu fungující ekonomickou společností, jež vytvořila dostatečnou zdanitelnou nadhodnotu.
Základní zprostředkování pro další arény	Imperativní vymáhání na občanské, politické a ekonomické společnosti zákonů a procedur, které ustanovila politická společnost.

Ekonomická společnost

Základní organizační princip	Institucionalizovaný trh
Nutná podpora z dalších arén	Právní a regulační rámec vytvořený politickou společností, respektovaný občanskou společností a vynutitelný státním aparátem.
Základní zprostředkování pro další arény	Vytváří nezbytnou nadhodnotu, jež umožní státu uskutečňovat své cíle pro kolektivní dobro, a vytváří materiální základnu pro pluralismus a autonomii občanské a politické společnosti.

Zdroj: vlastní zpracování.

Samuel Huntington ve své práci *Třetí vlna*¹² upozorňoval, že po vlně demokratizace přichází zpětná vlna, která některé režimy vrací zpět k nějaké formě autoritarismu. Jsme toho nyní svědky? Každopádně vlna společenskovo vědního zájmu o současnou podobu demokracie ukazuje na hlubší souvislosti a tendence. Publikované studie naznačují, že současný odchod od demokracie má jiný charakter, než tomu bylo dříve. Při pádu demokracií jsme nyní spíše zřídka svědky vojenských převratů, dobytí moci ozbrojenými skupinami apod. Naopak, bývají to právě demokraticky zvolení aktéři, kteří, ať již záměrně, či spíše jen pragmaticky, demokracii rozkládají a převádějí na autoritářské způsoby jednání. Fakticky vždy přitom vidíme zeslabování právě výše zmiňovaných arén J. J. Linze a A. Stepana.¹³

Kořeny současné krize demokracie

Abychom pochopili současné krizové momenty demokratického vládnutí, je nutné vrátit se ke kořenům, k principům, na nichž byla liberální demokracie postavena. V následujícím textu se zamyslíme nad některými základními tezemi.

T1: Demokracie odvozuje svou legitimitu z Lidu.

T2: Moc v demokracii je jasně vymezena a omezena.

T3: Vláda práva – právní stát je nezbytnou součástí demokratického systému.

¹² Huntington, S. Ph., *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku 20. století*. Brno: CDK 2008.

¹³ Levitsky, S., Ziblatt, D., *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor 2018.

T1: Demokracie odvozuje svou legitimitu z Lidu

Lid: *démos*, či *populus*? Antická tradice nám ponechala dvojí chápání Lidu – z řečtiny (*démos*) a z latiny (*populus*). Jaký je mezi nimi rozdíl? Z lingvistického hlediska zjevně žádný, z hlediska společenských věd se ale jejich chápání vyvíjelo odlišným způsobem. Zatímco *démos* stál u zrodu pojmu demokracie, *populus* je spjat s populismem.

V soudobých liberálních demokraciích je Lid vnímán jako pluralitní; různí lidé mohou mít různé zájmy, názory, hodnotové orientace, aniž by byli z Lidu vylučováni. Lid spojuje příslušnost k obci (*polis*), v moderním pojetí vymezená občanstvím, z níž vyplývají práva i závazky vůči obci.

Populismus představuje jiný proud.¹⁴ Lid je zde vnímán jako vnitřně homogenní masa, kde vede jednoznačná dělicí čára mezi tím, kdo do Lidu patří (My), a kdo do Lidu nepatří (Oni). Lid je nezpochybnitelným nositelem hodnot a ctností. Hodnoty, které Lid zastává, a jeho obraz, způsoby chování bývají často idealizovány a symbolicky vyjádřeny. Není náhodou, že „zrod“ populismu badatelé vztahují ke dvěma hnutím 19. století na protilehlých koncích světa. V Rusku to byli „narodnici“, kteří nacházeli ideální podobu ruského lidu na venkově, s přetrvávajícími vztahy uvnitř obcí, v USA ve stejné době Lidová strana (*Popular party*) patřičné ctnosti a hodnoty amerického lidu hledá v komunitě farmářů. V obou případech bylo zjevné vymezení proti elitám.

Pro populistické pojetí je podstatný důraz, že právě v Lidu je síla, protože jej tvoří velké množství jednotlivců. Ti, co do lidu nepatří, jsou vždy v menšině. Není bez zajímavosti sledovat, kdo jsou ti Oni, byť se to samozřejmě liší podle kulturních tradic. V obecné rovině do Lidu většinou nepatří domácí (ať již ekonomická, či politická) elita, která Lid zradila a opustila jeho hodnoty. Nepatří tam ani intelektuálové, protože si kladou nesmyslné otázky a odmítají řešení, kterému Lid na základě zdravého rozumu rozumí. Z Lidu bývají vyloučeni lidé odlišného etnika, rasy, náboženství, sexuální orientace; také ti, co jsou spjati se zahraničím a vnášejí do společnosti cizorodé a pro Lid nepřijatelné hodnoty.

Populistický styl komunikace se promítá do charakteru argumentace a jazyka. V argumentech se často odkazuje na zájem Lidu, který je chápán jako vnitřně bezrozporný. Lid má „zdravý rozum“ a na základě toho lze řešit jednoduchým způsobem všechny problémy. Tomu odpovídá i slovník. Mnohdy nesrozumitelný jazyk politiků a intelektuálů je nahrazován jednoduchým lidovým slovníkem, zkratkovitě popisujícím problém a jeho jednoduché řešení. Odmítá se politická korektnost a empatie. V rámci odmítání politické korektnosti („nazývejme věci pravým jménem“) se otevírá prostor pro to,

¹⁴ Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C., *Populism: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press 2017.

aby součástí politického slovníku byly urážky, vulgarismy, ponižování, zesměšňování. Specifické bývá i pojmenování domácí politické elity: zloději (z Říma), maharádžové, dinosauři...

V populistickém diskurzu je podstatná emotivnost. Pracuje se s emocemi, ať již pozitivními či negativními (vlastenectví, strach, nenávisť...). Aktuální problémy jsou popisovány denunciačním způsobem (rozkradená, spálená země), radikálnost pojmenování legitimizuje potřebu změny a také usnadňuje základní nástroj populistické politiky, a tím je trvalá mobilizace občanů na svou podporu.¹⁵ Proto bývá součástí programů populistických lídrů snaha o prosazení a jednoduché uplatňování prvků přímé demokracie, jako jsou referenda či plebiscity, organizují se provokativní akce vyvolávající mediální pozornost. Mobilizace k mnoha nejrůznějším otázkám zahlcují politický prostor, prosazují se „silové“ a polarizující způsoby řešení problémů namísto hledání konsenzu či kompromisu.

To souvisí s další otázkou, a tou je charakteristika populistického vůdce. I když jisté charisma¹⁶ je nutné u každého politika, v případě populistického lídra je to otázka zcela zásadní. Nenechme se mýlit vlastním uvažováním, „co na něm lidé vidí“. Působení charismatu je nesporně kulturně podmíněné, odráží zkušenosti a způsoby komunikace v dané politické komunitě; charisma vůdce se mnohdy orientuje na určitou sociální skupinu a v současnosti často profesionálové (*imagemakers*) podobu charismatu dotvářejí již zcela cíleně.

U populismu je nutné rozlišovat, zda jde o určitý styl komunikace, případně strategii, jak dostat co nejlepší výsledky umožňující získat moc, či alespoň podíl na moci, anebo zda jde již o režim, kde populismus je součástí režimní komunikace a legitimizace moci. V případě prvním je populistický diskurz přítomen zejména u krajně pravicových hnutí, ale populistický styl komunikace nalezneme skoro u všech politických proudů ve volebních kampaních a dlouhodobě u všech politických proudů postavených na jednotlivci. V druhém případě režimy opírající se o populisticky vytvářenou legitimitu nalézáme již od 30. let 20. století až dodnes většinou v Latinské Americe, kde nacházely zakotvení v marginalizovaných vrstvách, sociální rozměr byl propojen i s etnickým, respektive rasovým kontextem; v současnosti ovšem sledujeme i tendenci k vytváření krajně pravicových populistických režimů.

V případě populistických režimů charismatický vůdce většinou předkládá určitou vizi, která má zásadním způsobem změnit danou společnost. Takováto vize nemívá přesné obrysy, cíle jsou mlhavé, ale jejich naplnění je možné, pouze pokud charismatický vůdce zůstane u moci, protože on je

¹⁵ Žák, V., *Rizika mobilizační politiky*. Praha: Český spisovatel 1997.

¹⁶ Pojem pocházející z řečtiny označuje osobu, která byla obdarována zvláštní přízní a vyznačuje se mimořádnými vlastnostmi a ctnostmi. Dokáže ve svém okolí vyvolat výraznou loajalitu a podporu.